

Tijdverdrijf voor enk'le fijne luiden?

Bespiegelingen over de geesteswetenschappen

YVES T'SJOEN

George Sarton (1884-1956), Belgisch-
Amerikaans wetenschapshistoricus
Bron: https://en.wikipedia.org/wiki/George_Sarton

**Yves T'Sjoen is hoogleraar
moderne Nederlandse literatuur
(UGent) en verbonden aan de
Universiteit Stellenbosch en
Karelsuniversiteit (Praag).
Hij is lid van de redactie van
Neerlandia.**

Contact: yves.tsjoen@ugent.be

Over de maatschappelijke betekenis van de geesteswetenschappen wordt al sinds jaar en dag gedebatteerd. Meestal wordt de relevantie ter discussie gesteld. Wat vang je in godsnaam aan met een diploma in de geesteswetenschappen?

Vraag is natuurlijk hoe belang en relevantie van een wetenschapsdiscipline moeten worden gedefinieerd. Wellicht niet in materiële zin. Er is in het leven méér dan materie. De mens- en geesteswetenschappen, in de Angelsaksisch gerichte academische wereld doorgaans aangeduid met de overkoepelende term *Humanities*, omvatten wetenschapsgebieden zoals filosofie en talenstudies, kunst-, muziek en theaterwetenschappen, geschiedwetenschap, vertaalwetenschap, taalkunde en letterkunde. Wanneer het relatieve belang van de (sociale en humane) alfawetenschappen wordt benadrukt, vandaag méér dan ooit tevoren, denken criticasters aan het nut van toegepaste wetenschap, ten dienste van rendabiliteit, van medische, bouwkundige en andere toepassingen. Wetenschap als dienstmeid voor probleemoplossend denken. Het gaat in zeer reductionistische zin over nutsbelang. Maar wat is nuttig? Laat dat nu net zijn waar geesteswetenschappers zich over buigen. Ze bedenken modellen voor het verwerven van inzicht, bijvoorbeeld over hoe de maatschappij functioneert (toen, nu en morgen), wat ze nuttig vindt. Wat men in dergelijke discussies doorgaans achterwege laat, is dat geesteswetenschappelijke bevindingen ten grondslag liggen aan experimenten en ontwikkelingen in de exacte of bètawetenschappen. Het nut van de geesteswetenschap wordt dan omschreven als kritisch denken, problematiseren van uitgangspunten, het aanzwengelen van de verwondering, de bevraging van het perspectief dat de wereld meerduidig maakt.

De faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Gent organiseert sedert 2018 een denktank Humanities. Onderzoekers verbonden aan facultaire vakgroepen treden met elkaar in gesprek over geschiedenis, heden en toekomst van het geesteswetenschappelijk onderzoek. Doelstelling van de gesprekken is de oprichting van een Humanities Academie. In februari 2021 geven drie collega's lezingen waarin gereflecteerd wordt op historie, uitdagingen en maatschappelijk belang van de geesteswetenschappen. Marita Mathijssen (Sarton-medaille), Floris Cohen (Sarton-leerstoel) en Rens Bod (Francqui-leerstoel), drie eminente Nederlandse hoogleraren met belangstelling voor wetenschapsgeschiedenis, treden in gesprek met collega's en studenten in verschillende wetenschapsdisciplines. Voor Neerlandia hebben de hoogleraren, bij wijze van voorafname op de academische referaten, ieder een prikkelende column geschreven. Niet de defensieve houding – de apologie van de geesteswetenschappen of zoals Bod schrijft *het imagoprobleem* – staat voorop. Ieder presenteert een bedenking waarin de meerwaarde van een geesteswetenschappelijke vorming centraal staat. De schrijvers gaan voor hun opiniërende bijdrage niet uit van de intussen bekende egestelling, zij nemen de vlucht vooruit. Zij wensen na te denken over de noodzaak van de Humanities voor de wereld(beschouwing), het esthetisch vermogen, de *morele standaard* en *secundaire behoeften* (Mathijssen), de kunst van het lezen en begrijpen, redeneren en reflecteren (Cohen). Het rendabiliteitsdenken is ook geesteswetenschappers niet vreemd, zij het dat *nut* voor het maatschappelijk denken anders wordt geformuleerd dan in een bètaomgeving. Kennisgebieden die tot het alfadomein worden gerekend, zoals vandaag Digital Humanities, environmental, cognitive of medical humanities (allemaal Engels!), zijn onmis(ken)baar voor een genuanceerd intellectueel debat en het maatschappelijk gesprek. Of zoals Rens Bod het stelt: zonder de benadering vanuit de humane wetenschappen zijn inzichten en observaties van de exacte wetenschappen onmogelijk, of misschien zelfs onwenselijk. Ze hebben (de kijk op) de wereld bevroegd en veranderd. Ze doen dat nog steeds.

De geesteswetenschappen, wat moeten we ermee?

FLORIS COHEN

H.F. (Floris) Cohen is emeritus hoogleraar aan de Universiteit Utrecht (faculteit Geesteswetenschappen) in de vergelijkende geschiedenis van de natuurwetenschap. Hij bekleedt in het academisch jaar 2020-2021 aan de Universiteit Gent de Sartonleerstoel.

Contact & meer informatie: h.f.cohen@uu.nl
& www.hfcohen.com

Hoe het in België toegaat, weet ik niet, maar in Nederland wordt geregeld een poging ondernomen de in mijn titel gestelde vraag van een antwoord te voorzien. Hoe valt de aanwezigheid van de geesteswetenschappen in het universitaire bestel te rechtvaardigen?

Te vaak komen die te vaak vanuit de verdediging geproduceerde rechtvaardigingen erop neer dat de geesteswetenschappen heus ook best wel maatschappelijk, op de arbeidsmarkt nuttig geacht nut hebben. Die discussie verliezen ze dus altijd, want de geesteswetenschappen, daar bouw je geen brug mee, je geneest er geen mens of dier mee, je beslecht er geen conflict mee en je ontwerpt er geen representatieve enquête mee. Dus dat nut van de geesteswetenschappen, dat is altijd een beetje met de haren erbij geslept flutnut. Maar ook al die commissies die eens in de zoveel jaar plegen te worden ingesteld om de plaats van de geesteswetenschappen in het universitaire bestel weer eens onder de loep te nemen (in minder dan een kwart eeuw alleen al de commissies-Staal, -Vonhoff en -Van Oostrom), leiden per slot van rekening, indien al tot iets, tot op zijn best de inrichting van een soort reservaat. Een reservaat waar de eerste de beste volgende commissie met een andere inzet ze weer in het voorbijgaan achteloos uit kan verjagen ten gunste van vakgebieden die geacht worden écht nut af te werpen.

Nee, van dat soort materieel, kwantitatief aantoonbaar nut moeten de geesteswetenschappen het niet zozeer hebben, want dat hebben we nu eenmaal maar heel beperkt in de aanbieding. Vereist is bovenal de bereidheid het begrip nut breder op te vatten. De historicus Eelco Runia heeft in zijn boek *Genadezesjes* zo'n breder nutsbegrip helder omschreven:

Voor mij ligt de waarde van de universiteit in het algemeen en de geesteswetenschappen in het bijzonder in de drive die zij belichamen, en de middelen die zij aanreiken, om elk gerealiseerd perspectief met een metaperspectief te overtreffen.

Daarmee bedoelt hij de drang, én het vermogen, om zelfs ook het meest overtuigend in elkaar gezette betoog opnieuw te benaderen vanuit een gezichtspunt waarmee je erboven uit kunt stijgen, of dat gezichtspunt nu historisch is of kentheoretisch of ethisch of wat dan ook. De geesteswetenschappen, zo sluit hij zijn inspirerende uiteenzetting af,

belichamen de dialectiek tussen traditie en vernieuwing, vastzitten en op hol slaan, dogma en ketterij. Tussen wat u denkt te weten en wat u zou willen weten. Tussen wat u meent te vinden en een fris nieuw standpunt. (...) De universiteit, en de geesteswetenschappen in het bijzonder, belichamen een cultuur van grensoverschrijding, waarbij het bijzondere is dat het oude niet de deur wordt uitgedaan maar als traditie wordt gepreserveerd.

In mijn jongstleden februari verschenen boekje *De ideale universiteit* (waaruit ik hierboven aanhalingstekenvrij citeerde) heb ik gepoogd dit bredere nut van de geesteswetenschappen praktisch handen en voeten te geven. In mijn ideale universiteit rust op haar geesteswetenschappers de taak een omvangrijk pakket 'brede academische vorming' te verzorgen. Wat elke tweedejaarsstudent daar opsteekt, is dit: op het niveau van een voldragen academicus leren lezen, leren verwerken, leren denken, leren kritiseren, leren redeneren, leren schrijven, en voorts met enige systematiek leren nadenken over wat wetenschap en de beoefening daarvan eigenlijk inhouden. Met zo'n pakket zouden we een ernstige leemte vullen in het huidige academische onderwijs — een verwaarloosde kerntaak waar juist de geesteswetenschappen bij uitstek voor zijn toegerust.

De rechte toren van Pisa

MARITA MATHIJSEN

Marita Mathijssen is emeritus hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is gespecialiseerd in de 19e eeuw en in de editiewetenschap. In 2019 werd haar de Sarton-medaille van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Gent toegekend.

Contact: M.T.C.Mathijssen-Verkooijen@uva.nl

De toren van Pisa rechtzetten? De grachten van Amsterdam dempen voor meer parkeerplaatsen? De Notre Dame na de brand slopen? Je moet er niet aan denken. En dat we er niet aan hoeven te denken, dat danken we aan de invloed van de geesteswetenschappen.

Die hechten waarde aan historie. Bibliotheken overleven doordat geesteswetenschappers niet terugschrikken voor de onhygiëne van papieren originelen, immers, zij beseffen dat gedigitaliseerde exemplaren het ware verhaal niet vertellen. Dat culturele instituten overleven, kan op conto van de geesteswetenschappen geschreven worden. In Nederland bedruipen alleen het Van Gogh Museum en het Anne Frank Huis zichzelf. Het Rijksmuseum overleeft door *De nachtwacht*. Literaire uitgeverijen, operahuizen, theaters: ze bestaan dankzij het feit dat er geesteswetenschappers zijn die hun immateriële waarde weten te verdedigen.

Maar de betekenis van de geesteswetenschappen gaat verder, en dieper. Zo is zelfs de esthetiek van de openbare ruimte te danken aan de invloed van geesteswetenschappers. Als zij het denken buiten kaders van nut niet zouden verdedigen, zouden stadsbesturen geen retrolantaarnpalen en bloembakken plaatsen.

En dat is waar het op aankomt: dankzij de geesteswetenschappen leven we in een maatschappij waarin het economisch nut niet alles overheerst. We hebben recht op verleden en esthetiek, ze gelden als waarden die gekoesterd moeten worden.

Bovendien zijn de geesteswetenschappen verantwoordelijk voor de morele standaard van een samenleving. Een maatschappij hoort individueel belang en algemeen-maatschappelijk belang tegen elkaar af te wegen – en daarin beslissingen te nemen. Ze hoort ervoor te waken dat niemand gediscrimineerd wordt op basis van uiterlijk, armoede of rijkdom, ontwikkeling of geloof. Een maatschappij draagt zorg voor individuen die daar zelf niet toe in staat zijn. Een maatschappij beschermt haar burgers tegen misdaad.

Daartoe zijn mensen nodig die de morele standaard van een maatschappij bepalen. In praktische zin bepaalt wetgeving wat toegestaan is; maar om de standaard vast te stellen, is er een hoog ontwikkelde geesteswetenschap nodig. Die moet mensen leveren die willen en kunnen oordelen over vluchtelingenbeleid, over euthanasie, over het milieu, over vergoeding van medische zorgen, over onderwijs, over defensiebegrotingen. De beoordeling van het belang van die kwesties kan niet overgelaten worden aan economen en bètawetenschappers, omdat het gevaar bestaat dat die redeneren vanuit een gezichtsveld van economie, nut en wetenschappelijke mogelijkheden. Ook juristen met een slechts op de wet gebaseerd blikveld kunnen hierin niet adviseren. Slechts vanuit een academische, geesteswetenschappelijke visie, waarbij filosofische, humanitaire, rechtsfilosofische, morele en historische argumentatie betrokken wordt, kunnen hierover standpunten ingenomen worden, die vervolgens tot discussie en eventueel wetgeving kunnen leiden. Dat betekent dat een parlement voor een groot deel uit geesteswetenschappers zou moeten bestaan, en dat geldt ook voor opinievormers in de media.

Het is zaak dat geesteswetenschappers zich daarvan bewust zijn en niet vanuit een verdedigende positie spreken, maar vanuit het bewustzijn dat zonder hun inbreng de maatschappij in een morele gevarenzone terecht komt. De bètawetenschappen zijn nuttig voor de primaire behoeften van de mens: warmte, eten, drinken, afwezigheid van pijn, overleven. Er zijn ook secundaire behoeften: liefde, afwisseling, schoonheid, intellectuele uitdaging, besef van patronen, inzicht in morele vraagstukken. Om die te realiseren, zijn de alfawetenschappers noodzakelijk. Via opleidingen aan de universiteiten kunnen zij zorgen voor blijvende invloed, bij de media en in de politiek. Een maatschappij zonder geesteswetenschappers op cruciale posities is een maatschappij waarvoor gewaarschuwd moet worden.

Geesteswetenschappers, kom uit de verdediging en ken uw geschiedenis!

RENS BOD

Rens Bod is hoogleraar digitale geesteswetenschappen en geschiedenis van de geesteswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schreef onder meer *A New History of the Humanities* en *Een Wereld Vol Patronen*.

Contact: rens.bod@uva.nl

De geesteswetenschappen hebben een imagoprobleem. Terwijl ze een eeuw geleden nog werden gezien als het summum van menselijke kennis, worden ze de afgelopen decennia vooral beschouwd als een luxeactiviteit zonder relevante toepassingen of menselijke lotsverbetering.

Het toont de tragiek van de geesteswetenschap dat zij geen bevredigend antwoord heeft weten te formuleren op dit imagoprobleem. Argumenten te harer faveure zijn vaak defensief en blijven steken in mantra-achtige herhalingen over haar belang voor een kritische geest, voor democratie of voor historisch besef.

Wat veel geesteswetenschappers echter over het hoofd zien, is dat de vooronderstelling van het imagoprobleem zelf onjuist is. Een blik op de geschiedenis toont aan dat geesteswetenschappelijke inzichten de wereld radicaal hebben veranderd en een scala aan toepassingen hebben voortgebracht. Alsof geesteswetenschappers geen besef hebben van hun eigen historie, worden deze toepassingen vaker dan eens op het conto van de exacte wetenschappen geschreven. Hier moet iets worden rechtgezet.

Neem de ontdekking van de Indiase taalkundige Panini rond 500 v.Chr. dat het Sanskriet bestond uit precieze regels. Zijn zogeheten *context-gevoelige grammatica* heeft niet alleen onze kijk op taal veranderd, maar ook model gestaan voor de ontwikkeling van de eerste hogere programmeertaal in de 20e eeuw: ALGOL60. Of neem de 15e-eeuwse ontdekking van de Italiaanse filoloog Lorenzo Valla dat het document *Donatio Constantini*, 'De schenking van Constantijn', een vervalsing was. Ineens bleek de pauselijke aanspraak op wereldlijke macht gebaseerd op een verzinsel. Vijf eeuwen later werd Valla's filologische methode nieuw leven ingeblazen in een heel ander wetenschapsdomein: de genetica, alwaar de overerving van DNA-sequenties werd beschreven aan de hand van filologische tekstreconstructiemethoden.

In het 17e-eeuwse Leiden ontdekte de historicus Joseph Scaliger op basis van antieke bronnen dat er Egyptische koningen hadden geleefd vóór de veronderstelde scheppingsdatum van de aarde: het heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de plaats van religie in de westerse maatschappij. En toen Leon Battista Alberti het lineair perspectief analyseerde, heeft dat niet alleen letterlijk onze 'kijk' op de wereld veranderd, maar kwamen er tevens revolutionaire ontwerptechnieken in de bouwkunde.

Een recentere doorbraak is de ontdekking dat talen in Europa en Azië via klankverschuivingswetten aan elkaar verwant zijn en hun oorsprong vinden in het Indo-Europees: het heeft onze visie op de relatie tussen volkeren diepgaand bepaald en aan de wieg gestaan van het latere, vergelijkende genetische onderzoek tussen volkeren. Een nog recentere stap werd gezet door de literatuurwetenschapper Gérard Genette, die het onderscheid introduceerde tussen *focalisatie* en *vertelling*, waarmee hij liet zien dat geen enkele tekst neutraal kan zijn en dat woorden altijd gekleurd zijn door specifiek taalgebruik en het verhalende perspectief. Zijn inzicht is omarmd door de Verenigde Naties, met name door UNESCO, die haar documenten over cultuur- en onderwijsbeleid altijd vanuit meerdere perspectieven laat opstellen.

Wie had vermoed dat de taalkunde, de filologie, de geschiedwetenschap, de kunstgeschiedenis en de letterkunde methoden in huis hebben die kunnen worden ingezet in zulke uiteenlopende gebieden als de informatietechnologie, de genetica, de bouwkunde, de biologie en het VN-beleid? Als deze kruisbestuivingen ons iets leren, is het dat benutting van wetenschappelijk onderzoek vrijwel onmogelijk van tevoren te voorspellen is. Beleid is er nauwelijks voor te maken, of het moet zijn dat de interessantste inzichten tot stand komen daar waar de studie van cultuur en natuur elkaar raken.

Geesteswetenschappers: ken uw geschiedenis! Gebruik de onverwachte toepassingen mede als antwoord op het imagoprobleem van de humaniora, en beperk u niet tot het bildungsideaal of de kritische geest.